

Oekraïne onder vuur

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Eugene Finkel

Oekraïne onder vuur

Over tweehonderd jaar onderdrukking
en de oorlog met Rusland

Vertaald uit het Engels
door Koen Boelens

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 6307 8

© 2024 Evgeny Finkel

© 2025 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Koen Boelens

Alle rechten voorbehouden

Oorspronkelijke titel *Intent to Destroy*.

Russia's Two-Hundred-Year Quest to Dominate Ukraine

Oorspronkelijke uitgever Basis Books New York

Omslagontwerp DPS

Omslagillustratie © KawaiiS / Shutterstock

Foto auteur © Anna Fantuzzi

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

*Voor mijn grootmoeder Lina Guler, geboren te Kyiv in 1931.
Moge ze lang genoeg leven om haar thuisstad
weer in vreedstijd te kunnen meemaken.*

Inhoud

Kaarten 8

Over de schrijfwijze van eigennamen 13

Inleiding 15

1 Deep states 31

2 Over broeders en rijken 50

3 Verlost van vrijheid 72

4 Bloed en chaos 99

5 Het smeden van een modelrepubliek 128

6 Verenig en heers 158

7 Fantoompijnen 188

8 Oekraïense winter, Russische lente 217

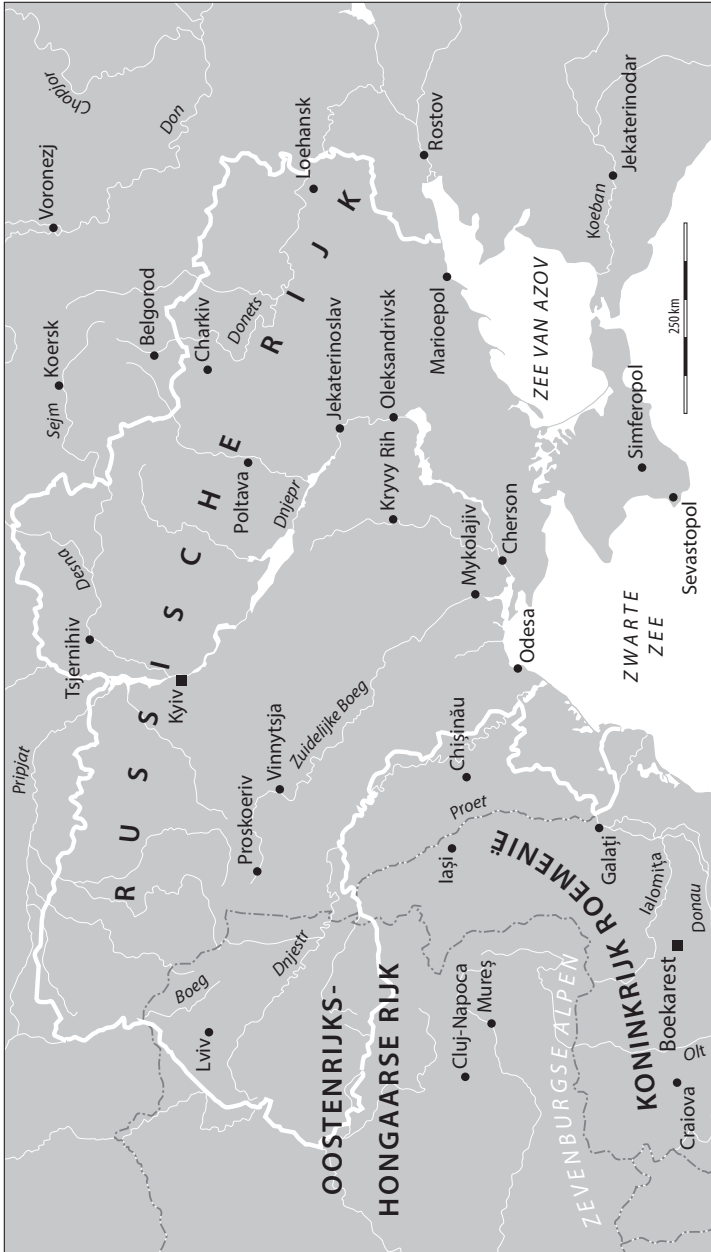
9 Oekraïne wegvagen 243

10 Russisch roulette 269

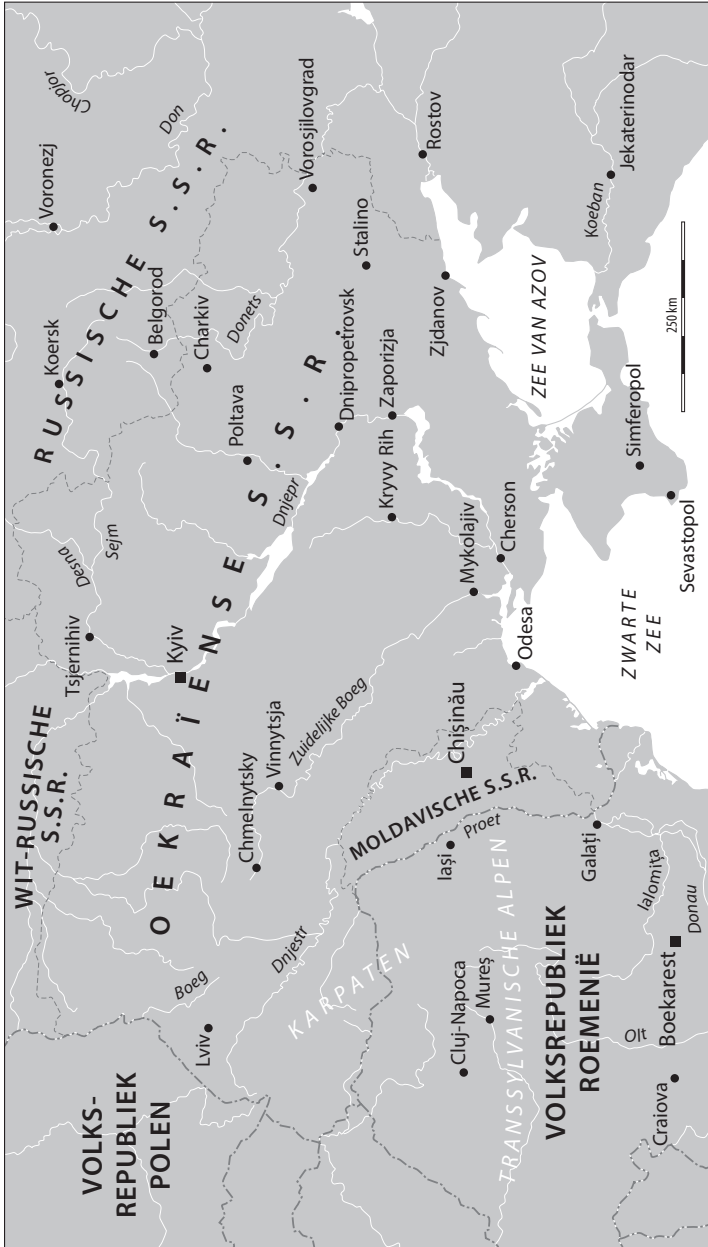
Conclusie 295

Dankwoord 313

Noten 317

Oekraïne (huidige landsgrenzen in wit) aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog.

Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek, 1954.

Oekraïne aan de vooravond van de Russische invasie, 24 februari 2022.

Over de schrijfwijze van eigennamen

Alle Oekraïense plaatsen hebben verschillende namen en schrijfwijzen. De Oekraïense stad Lviv staat in het Russisch bekend als Lvov en in het Pools als Lwów. De Joodse gemeenschap – tot de Tweede Wereldoorlog de op een na grootste in de stad – noemde de stad Lemberik en de Oostenrijks-Hongaarse overheid die het er vóór 1918 voor het zeggen had, zei Lemberg. Voor alle plaatsen binnen de internationaal erkende Oekraïense landsgrenzen en alle personen die er vandaan komen, hanteer ik de Oekraïense namen en volg ik de transliteratieregels van de onderzoeksbibliotheek van het Amerikaanse Congres, tenzij er een internationaal erkende schrijfwijze bestaat of de persoon in kwestie zich uitdrukkelijk identificeert als Russisch. Om die reden schrijf ik over de kernreactor Tsjernobyl in plaats van de Oekraïense benaming Tsjornobyl en over Nikita Chroesjtsjov in plaats van Mykyta Chroesjtsjov. Waar mogelijk ben ik apostroffen en andere diacritica uit de weg gegaan. Lezers die het Oekraïens machtig zijn zullen de eigennaam in kwestie gemakkelijk herkennen zonder deze tekens, en de lezer die dat niet is zal het niet opmerken. Alle vertalingen uit het Oekraïens en Russisch zijn van mijn hand, tenzij anders aangegeven.

Inleiding

‘Russen en Oekraïners [zijn] één volk, een eenheid,’ verkondigde de Russische leider. Oekraïners zijn ‘Russische broeders die we bevrijden’, zei de Russische opperbevelhebber aan de vooravond van de oorlog. Het Kremlin beweerde dat Moskou Oekraïne was binnengevallen om zijn ‘bloedbroeders, de Oekraïners’, te beschermen. Elk van deze uitspraken had van de Russische president Vladimir Poetin kunnen komen aan de vooravond van de grootschalige invasie in Oekraïne op 24 februari 2022. Voor slechts één van de drie is dat daadwerkelijk het geval. De andere twee stammen uit 1914 en 1939, en zonder een schat aan historische kennis is het lastig om Poetins woorden uit 2021 (het eerste citaat) te onderscheiden van die van woordvoerders van het Russische Keizerrijk en de Sovjet-Unie (het tweede en derde) vlak voor de twee wereldoorlogen.

De totale invasie in Oekraïne door Rusland is de belangrijkste opzichzelfstaande gebeurtenis in Europa sinds de val van de Sovjet-Unie in 1991. Je zou het zelfs de belangrijkste geopolitieke ontwikkeling wereldwijd sinds 11 september 2001 kunnen noemen. Poetin is uitdrukkelijk van plan om de door het Westen gedomineerde wereldorde van na de Koude Oorlog te ontmantelen en het Kremlin de heerschappij over grote delen van Eurazië terug te geven. Zolang Rusland Oekraïne, ‘de poorten van Europa’, niet in handen heeft is dat onhaalbaar. De Russische inval heeft de betrekkingen tussen de grootste wereldmachten ingrijpend veranderd en een nieuwe betekenis gegeven aan bestaande bondgenootschappen en internationale

organisaties zoals de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) en de Europese Unie (EU). Er lijkt ook geen ontkomen aan te zijn: het gaat er steeds weer over op tv, op social media, bij sportwedstrijden, op het toneel en aan de keukentafel. Wellicht was het er meer dan tachtig jaar geleden, in 1939, ook zo aan toegegaan als we toen het internet en de mobiele telefoon al hadden. Het Russische geweld tegen Oekraïne zal de Europese en wereldpolitiek van de komende decennia blijven kleuren.¹

Met de Russische inval is massamoord teruggekeerd in Oekraïne. Er zijn al tien-, zo niet honderdduizenden soldaten en burgers omgekomen en miljoenen mensen ontheemd geraakt. De dreiging van een nucleaire oorlog tussen Rusland en het Westen is terug en een mondiale hongersnood is niet uitgesloten. De Russische staat richt zijn pijlen op civiele infrastructuur, probeert de Oekraïense identiteit en cultuur te vernietigen en vermoordt, martelt en verkracht burgers doelbewust. Er zijn meer dan 700.000 Oekraïense kinderen van door Rusland bezette gebieden in Oekraïne overgeplaatst naar Rusland zelf. Daar worden ze heropgevoed en omgevormd tot Rus. Russische propagandisten en overheidsfunctionarissen hebben het openlijk over het wegvagen van Oekraïne en Oekraïners, het uitmoorden van miljoenen mensen en het verdrinken en verbranden van kinderen.

Treurig genoeg is de Oekraïense geschiedenis doorspekt met volkerenmoord en misdaden tegen de menselijkheid. Beide begrippen zijn zelfs opgenomen in het internationaal recht dankzij academici uit Lviv, een stad in het westen van Oekraïne en tevens mijn geboorteplaats. De Poolse jurist Raphael Lemkin, alumnus van de universiteit van Lviv toen de stad nog bij Polen hoorde, muntte de term ‘genocide’, een samenvoeging van het Griekse woord *genos* (ras) met het Latijnse suffix *-cide* (van *caedere*, doden). Lemkin zag genocide als de systematische uitroeiing van een bevolkingsgroep door de fundamenteën van hun identiteit weg te slaan. De Verenigde Naties (VN) definieerden het begrip later als volgt: ‘handelingen, gepleegd met de bedoeling om een nationale, etnische, godsdienstige groep, dan wel een groep behorende tot een bepaald ras, geheel of gedeeltelijk als zodanig te vernietigen’. Sir Hersch Lauterpacht, een Brits rechtsgeleerde die in Lviv opgroeide, speelde een cruciale rol bij het ontstaan van

het idee van misdaden tegen de menselijkheid, waaronder tegenwoordig zaken vallen zoals moord, verkrachting, marteling en deportatie wanneer die zijn ‘begaan als onderdeel van een wijdverbreide of stelselmatige aanval gericht tegen een burgerbevolking’.²

Het Russische geweld tegen Oekraïne is niet plots uitgebarsten en niet ongekend. De agressie en massamoord, alsook de opvattingen waaruit die voortkomen, zijn niet uit de lucht komen vallen in 2022. Ze vloeien voort uit een tweehonderd jaar lange voorgeschiedenis. De overheersing van Oekraïne en de ontkenning van een Oekraïense identiteit – laat staan de Oekraïense natiestaat – zijn sinds halverwege de negentiende eeuw een hoeksteen van het Russische beleid ten tijde van het keizerrijk, in het Sovjettijdperk en ook daarna. Dit beleid is erop gericht het bestaan van de Oekraïense taal, geschiedenis en cultuur te verwerpen en te onderdrukken. Ook in de korte intermezzo’s waarin de Sovjet- en latere regimes in Moskou deze opvattingen van zich af trachtten te schudden, hielden ze in grote delen van de Russische samenleving stand en werden weer in beleid gegoten zodra er een nieuwe leider opstond. Verschillende Russische keizers, Jozef Stalin en nu ook Poetin waren stuk voor stuk uit op de vernietiging van Oekraïne als natie, als identiteit en als idee. Meermaals is de wens om Oekraïne in politiek opzicht weg te vagen overgegaan in de fysieke uitroeiing van Oekraïense burgers. Bloedbaden, deportaties, uithongering en martelpraktijken zijn beproefde methoden voor de Russische overheersers van Oekraïne en zijn inwoners.

De Russische zucht om Oekraïne te overheersen of fysiek te vernietigen wordt van oudsher ingegeven door twee factoren: identiteit en bestaanszekerheid. In het Russische (historische) besef is het idee van een gedeelde herkomst en broederschap tussen Russen en Oekraïners (en Belarussen) ingeklonken. Zowel de Russische elite als de Russische intelligentsia ziet het thuisland als de enige rechtmatige erfgenaam van het Kyivse Roes – een middeleeuws rijk dat een groot deel van hedendaags Oekraïne, Belarus en het westen van Rusland omvatte – en dus van de Kyivse nalatenschap in geografisch en geestelijk opzicht. De Russische identiteit veronderstelt een bijzondere verstandhouding met – en niet zelden het gevoel aanspraak te kunnen maken op – ten minste delen van Oekraïne en zijn verleden.

De tweede cruciale factor is bestaanszekerheid, in de eerste plaats die van het Russische autocratische regime. De revoltes, ontwikkende opvattingen en utopische idealen die de stabiliteit van opeenvolgende Russische en Sovjetregimes dreigden te ondermijnen, ontsproten meermaals in Oekraïne om zich vanaf daar naar Rusland te verspreiden. Niets jaagt een Russische autocraat de stuipen zo op het lijf als een onafhankelijk en democratisch Oekraïne: als Oekraïners een democratie kunnen optuigen, dan kunnen hun Russische 'broeders' (zoals het Kremlin hen beschouwt) dat immers ook.

Ook zorgen rond de nationale veiligheid spelen mee. De 'poorten van Europa' zwaaien beide kanten op open en menig indringer uit het Westen doorkruiste Oekraïne alvorens Rusland binnen te vallen. Tot slot is de vruchtbare Oekraïense bodem in het verleden onmisbaar geweest om verschillende Russische en Sovjetrijken te voeden en financieel te schragen, en ook daarvoor is het natuurlijk nodig om Oekraïne te bezitten.

Sinds de negentiende eeuw zijn het Russische zelfbeeld, de bestaanszekerheid en de wisselwerking daartussen sturend geweest voor het beleid dat het land voert ten opzichte van Oekraïne. De ene periode voerde identiteitspolitiek de boventoon, daarna was bestaanszekerheid het belangrijkste, maar beide hebben constant een rol gespeeld.

Toch vertalen identiteits- en zekerheidskwesties zich niet vanzelf in handelen. Identitaire opvattingen vormen het fundament onder het Russische verlangen om Oekraïne te overheersen, maar het Russische zelfbeeld alleen biedt geen overtuigende verklaring voor bepaalde praktijken en besluiten. Er is geen rationeel pad dat je van de overtuiging dat alle Russen onder het gezag van Moskou dienen te staan onherroepelijk naar massamoord brengt. Nostalgie, nationalistische rancune en het gevoel beknót te zijn door illegitieme grenzen zijn allemaal geen uniek Russische culturele fenomenen, en ze hoeven niet tot geweld te leiden. Veiligheidszorgen zijn op verschillende manieren te verhelpen, waarvan de meeste geen invasie van een buurland en annexatie vereisen.³

Het verhaal van Rusland en Oekraïne is daarom meer dan een optelsom van maatschappelijke factoren en historische processen, en vooral ook een verhaal van menselijke keuzes. Gezien het verleden

en de geografie is het logisch dat Rusland en de Russen gefascineerd zijn door Oekraïne. Dat ze er keer op keer voor kiesen Oekraïne weg te vagen, is dat niet.

Het verhaal van Oekraïne is tegelijkertijd het verhaal van alle verschillende bevolkingsgroepen die er wonen, niet slechts etnische Oekraïners. De belangrijkste constante in het gebied tussen West-Europa en Rusland is diversiteit. Oekraïne is een grensgebied en scheidt van oudsher niet alleen verschillende landen, talen, religies, culturen en rijken, maar is ook een smeltkroes van dat alles. Oekraïners, Polen, Russen, Joden, Grieken, Tataren, Duitsers, Bulgaren, Armeniërs, Hongaren, Roemenen, Serven, Zweden, Turken, Roma, Tsjechen en anderen hebben de gebieden die vandaag de dag Oekraïne vormen hun thuis genoemd. Veel van deze gemeenschappen zijn uiteengedreven door stalinistische onderdrukking, de Tweede Wereldoorlog en naoorlogs geweld, maar de Oekraïense diversiteit blijft bestaan, zij het sterk verminderd.

Deze diversiteit werkte vaak voordelig, maar in tijden van crisis reten de etnische, religieuze en taalkundige verschillen de regio uiteen en vervielen de 'bloedlanden', zoals geschiedkundige Timothy Snyder ze heeft genoemd, in golven van geweld. Wie de regio en de Russisch-Oekraïense betrekkingen wil begrijpen, kan niet om de Oekraïense diversiteit heen. Dankzij die diversiteit konden Russische en Sovjetregimes een 'verdeel en onderdruk'-strategie hanteren, omdat steun voor een Russisch bewind vaak werd vergaard door in te spelen op bestaande schisma's, zodat grote delen van de bevolking zich neerlegde bij de inlijving. Wie wilde heersen over Oekraïne had een plaatselijke achterban nodig die de bestaande, door Russen gedomineerde politieke orde steunde en bestendigde. Meer dan eens was dit de Oekraïense bovenlaag, maar zo nodig wonnen keizerlijke, Sovjet- en post-Sovjetleiders andere groeperingen voor zich.

Zo kwam het dat er in de Holodomor, de kunstmatige hongersnood van 1932 en 1933, miljoenen mensen op het etnisch Oekraïense platteland omkwamen, maar de steden grotendeels gespaard werden. De bloedige contrarevolte van de Sovjets en de massadeportaties uit de jaren veertig bleven beperkt tot de westelijkste gebieden van Oekraïne en de Krim. Zo bleven de Slaven de onderdrukking en ver-

drijving bespaard die respectievelijk de Joden en de Krim-Tataren wel troffen, en vormden anderzijds de aanvallen op de Oekraïense nationale beweging, taal en cultuur geen bedreiging voor minderheden. Er waren altijd wel grote delen van de bevolking die niets hoefden te vrezen of zelfs een voorkeursbehandeling genoten, en er dus geen been in zagen te worden bestuurd vanuit Moskou of Sint-Petersburg.

Rusland en Oekraïne hebben beide hun oorsprong in het Kyivse Roes, een middeleeuws rijk met als middelpunt Kyiv, de huidige Oekraïense hoofdstad. Deze geschiedenis en de nalatenschap van het Kyivse Roes vormen een primaire aanleiding voor het Russische geweld tegen Oekraïne. Een Mongoolse invasie in de dertiende eeuw bracht het Kyivse Rijk ten val en algauw werd het westen van het land, waaronder Kyiv, opgeslokt door het Pools-Litouwse Gemenebest. Kyivs teloorgang viel samen met de opkomst van Moskou, oorspronkelijk een klein en onbeduidend prinsdom, dat nu opbloede en machtiger werd. Nadat de Moskouse elite het Mongoolse juk had afgeschud, ging die zichzelf zien als de rechtmatige (en enige) erfgenaam van zowel het Kyivse Roes als het oosters-orthodoxe Byzantijnse Rijk. Dankzij razendsnelle territoriale uitbreiding groeide Moskou binnen de kortste keren uit tot een belangrijke Euraziatische mogendheid. Ondertussen kwam er, na een Kozakkenopstand tegen de Poolse overheid halverwege de zeventiende eeuw, een min of meer onafhankelijke Oekraïense staat op in wat tegenwoordig Oost- en Centraal-Oekraïne is. Omdat de Kozakken te zwak waren om het grotere en sterkere Polen het hoofd te bieden, zwoeren ze in 1654 trouw aan de tsaar in Moskou. Kyiv kwam onder Russisch gezag en de regio zou na verloop van tijd bekend komen te staan als ‘Klein-Rusland’ (het oorspronkelijke grondgebied van Moskou werd ‘Groot-Rusland’ genoemd).

In de achttiende eeuw bleef Rusland zich uitbreiden. Het versloeg het Ottomaanse Rijk in verscheidene oorlogen en veroverde het zuiden van hedendaags Oekraïne, lijfde de Krim in en verdeelde Polen met Pruisen en het Oostenrijk van de Habsburgers, zodat bijna heel